



ΜΕΓΑΛΗ
ΟΡΘΟΔΟΞΗ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ
ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ

ΤΟΜΟΣ 9
Ιλαρίων - Κατάρα

και από τους δύο ένας ακόμη «κυρίτζης Γιαννάκης», που είναι χρυσοχόος και ετοιμάζει μια «κορώνα» (προφανώς αρχιερατική μίτρα) για τον Σιλβετρο [ο Ιωάννης π.χ. γράφει: «...την κορώνα την δουλεύει ο κυρίτζη Γιαννάκης όμως τώρα απόθανεν η γυναίκα του και λυπείται...» και ο Σιλβετρος, ομοίως, σημειώνει: «... τον χρυσοχόον κυρίτζη γιαννάκη ευχόμεθα και ειπέ του την κορώνα να την στολίση εις τόπον των πετράδων με κάποια υέλνια ποικιλόχρα ωραία να τ' αρέσουν και γνωρίζω δεν είναι τώρα καιρός να ζητούμε λίθους τιμής, αλλ' ούτε συμφέρουν, ας την τελειώσω, και λάβετέ την εις χείρας σας πληρώνοντες τα έξοδα και τον κόπον του μέχρι οβολού και ας έχη την ευχήν ...»]· έτσι, αν η αρχική πληροφορία του Χρυσάνθου (ότι ο Ιωάννης «κατ' αρχάς εγένετο χρυσοχόος») δεν είναι εσφαλμένη, θα πρέπει μάλλον να υποθέσουμε ότι την πρώτη τέχνη του πρωτοψάλτη συνέχισε ίσως κάποιος ομώνυμος πολύ κοντινός του συγγενής.

Το μουσικό έργο του Ιωάννη είναι εξαιρετικά σημαντικό. Έχει μελοποιήσει πέντε πολυελέους (τρεις συνθέσεις *Δούλοι, Κύριον*, μία σε ήχο α' και δύο σε ήχο δ', και δύο συνθέσεις *Λόγον αγαθόν*, σε ήχους δ' και πλ. α'), εννέα κρατήματα για τον πολυέλεο *Δούλοι, Κύριον* Παναγιώτου του νέου Χρυσάφη σε ήχο α' (οκτώ για τους ισάριθμους πρώτους στίχους του πολυελέου και ένα για το καταλκτικό θεοτόκιο μάθημα της ίδιας συνθεσης), έξι πασαπνοάρια του όρθρου (τρεις συνθέσεις σε ήχο α', εκ των οποίων μία χαρακτηρίζεται μέγιστη, και άλλες τρεις σε ήχους β', δ' και βαρύ), μια *Τιμωτέρα* σε ήχο λέγετο, οκτώ *Δοξολογίες* κατ' ήχον, ένα *Εισοδικό, Δέυτε προσκυνήσωμεν*, σε ήχο β', δύο κυριακά κοινωνικά (στους ήχους α' και β'), πέντε κοινωνικά του ενιαυτού (*Εις μνημόσονον*, στους ήχους α', γ' και βαρύ, *Ποτήριον σωτηρίου λήψομαι*, σε ήχο βαρύ, και *Εις πάσαν την γην*, σε ήχο πλ. α'), ένα καλοφωνικό ειρμό, *Παιδοτόκον παρθένον τις ήκουσεν*, σε ήχο γ', πέντε κρατήματα για καλοφωνικούς ειρμούς (στους ήχους α' [δύο συνθέσεις], δ', πλ. α' και πλ. δ'), ένα μάθημα στον άγιο Διονύσιο τον εν Ολύμπω, *Ο νους σου ταις νεύσεσι*, σε ήχο δ', το κοντάκιο του Μεγάλου κανόνα, *Ψυχή μου, ψυχή μου*, σε ήχο πλ. β' και το οκτάπλο δοξαστικό της Κοιμήσεως της Θεοτόκου,

Θεαρχίω νεύματι. Ο ίδιος έχει εξηγήσει ένα αλληλουϊάριο σε ήχο πρωτόβαρου, σύνθεση του Θεοδούλου μοναχού· έχει, επίσης, συντάξει συνθέσεις του Ιωάννου Γλυκεός (τα λειτουργικά της Λειτουργίας του Μ. Βασιλείου, σε ήχο β' και πλ. α', αντίστοιχα) και του Ιωάννου Κλαδά (το Χερουβικό και το Κοινωνικό της Λειτουργίας των Προηγιασμένων, σε ήχο πλ. β' και α', αντίστοιχα). Όλες οι συνθέσεις του, αλλά και η εξήγησή και οι συντμήσεις που επικείμεσε, γνώρισαν πολύ μεγάλη διάδοση, από την εποχή του και εφεξής, και συνετέλεσαν καθοριστικά στη διαμόρφωση του νέου (συντομότερου και απλούστερου) μουσικού ύφους της παράδοσης της Κωνσταντινούπολης, που από τον 18^ο αι. και εξής επικράτησε (και επικρατεί ως σήμερα) στον ψαλτικό χώρο. Η ίδια ανάγκη «απλοποίησης» των ψαλτικών δεδομένων πρυτάνευε γενικά στη μουσική σκέψη του Ιωάννη· ο ίδιος, όπως μαρτυρεί ο Χρυσάνθος, «έλεγε φανερώς, ότι έπρεπε να σπκωθή από τα ποιήματά των εκείνη η δια το πολυχρόνιον δυσκολία της διδάξεως και μεταδόσεως της Ψαλμωδίας (καθ' ο' ίσως εγένετο μμηπής του διδασκάλου του Παναγιώτου, αν ίσως συνειθίζωσι τα ήθη των διδασκάλων να μεταβαίνωσιν και εις τους μαθητάς) και να συστηθή σύστημα χαρακτήρων απλούστερον, μεθοδικώτερον και στοιχειώδες, δι' ου να είναι δυνατόν να γράφηται κάθε είδος μελωδίας, και να μεταδίδωται απαρασαλεύτως. Όθεν εν έτει αψνς', όταν υπό του φιλομούσου Κυρίλλου, τα της Πατριαρχείας τότε διιθύνοντος πηδάλια, προειράπη μετ' επιμονής ο Ιωάννης εις την σύνθεσιν των πασαπνοαρίων, πολυελέων, δοξολογιών, και κοινωνικών, κτλ, μετεχειρίσθη τρόπον του γράφειν, όστις είναι διάφορος του παλαιού και κλίνει εις το εξηγηματικόν, και εστάθη αυτός η ρίζα του εξηγηματικού τρόπου, ον μετεχειρίσθη ο μαθητής αυτού Πέτρος». Αυτή η ενασχόλησή του με την περαιτέρω ανάλυση της ψαλτικής σημειογραφίας, μαζί με το πολύ σημαντικό (και καινοφανές από αισθητηρικό του έργο, έχει καθιερώσει τον Ιωάννη ως ένα μείζον κεφάλαιο στη συνολική ιστορία της ψαλτικής τέχνης· το επισημαίνει χαρακτηριστικά και ο Μ. Χατζηγιακουμής: «κατά τη μεγάλη δραστηριότητά της ψαλτικής του σταδιοδρομίας συνέχισε την παράδοση του διδα-

σκάλου του, την οποία εσταθεροποίησε και καθιέρωσε ως το πρότυπο ψαλτικό ύφος του καιρού του [...] το σημαντικότερο για τον Ιωάννη πρωτοψάλτη παραμένει η αποφασιστική συμβολή του στη διαμόρφωση της αναλυτικής γραφικής παράστασης των εκκλησιαστικών μελών και στη δημιουργία των βασικών προϋποθέσεων που οδήγησαν το πρόβλημα προς την οριστική λύση του. Ήδη πολύ ενωρίς (πριν από το 1728) εξήγησε, τρίτος μετά τον Μπαλάσιο και τον Οικουμενικό Πατριάρχη Αθανάσιο τον Ε', το γνωστό αλληλουϊάριο σε ήχο βαρύ του Θεοδούλου. Και είναι ακριβώς η δική του εξήγησή που επικράτησε στη χειρόγραφη παράδοση ως η μεταγραφή του Χουρμουζίου και τις έντυπες δημοσιεύσεις. Αλλά το κυριότερο στο ζήτημα αυτό είναι ότι κατά τη σύνθεση των δικών του μελών, κατά τη δεύτερη πατριαρχεία του Κυρίλλου του Ε' (1752-1757), χρησιμοποίησε «τρόπον του γράφειν, όστις είναι διάφορος του παλαιού και κλίνει εις το εξηγηματικόν». Έτσι, ο Ιωάννης εγκαινιάζει αποφασιστικά την προσπάθεια για την αναλυτική απλούστευση της σημειογραφίας και, όπως λέει χαρακτηριστικά ο Χρυσάνθος, «εστάθη αυτός η ρίζα του εξηγηματικού τρόπου, ον μετεχειρίσθη ο μαθητής αυτού Πέτρος». Με τον Ιωάννη πρωτοψάλτη, και στη συνέχεια με τον Πέτρο τον Πελοποννήσιο, το μεγάλο αυτό πρόβλημα αποκτά τις βάσεις για τη λύση της οριστικής μεταρρύθμισης του 1814». Α.ΧΑΛ.

Βιβλιογραφία:

Αναστασίου, Γ.Γ., *Τα κρατήματα στην ψαλτική τέχνη*, Αθήνα 2005. Αναστασίου, Γ.Γ., «Τα Πασαπνοάρια του Όρθρου ως καλοφωνικές συνθέσεις· σκέψεις που γεννιούνται για την σκοπιμότητα του καλοφωνικού μέλους γενικότερα», στο *Byzantine Musical Culture. First International Conference-Greece 2007, Paeania 2009*, σ. 124-143 (ιδ. σ. 126, 129, 132). Γεννάδιος Αραμπατζόγλου, μπρ. Ηλιουπόλεως και Θείρων, *Φωτίειος Βιβλιοθήκη, ήτοι επίσημα και ιδιωτικά έγγραφα και άλλα μνημεία σχετικά προς την ιστορίαν του Οικουμενικού Πατριαρχείου*, μέρος β', Κωνσταντινούπολη 1935, σ. 53, 55, 58, 63-67, 173-178, 180-184. Γεδεών, Μ.Ι., «Πρωτοψάλται του πατριαρχικού ναού», *ΕΑ 4* (1884) 644-646. Γεδεών, Μ.Ι., «Λόγιοι και σχολαί της ΙΗ' εκατοσταετηρίδος», *ΕΑ 9* (1889) 327, 332. Γκέρτμαν, Ευγ., *Τα ελληνικά μουσικά χειρόγραφα της Πετρούπολεως. Κατάλογος*, τ. Α', Εθνική Βιβλιοθήκη Ρωσσίας, Αγία Πετρούπολη 1996, σ. 621, και τ. Β', Βιβλιοθήκη της Ρωσικής Ακαδημίας των Επιστημών, Το Αρχείο της Ρωσικής Ακαδημίας των Επιστημών, Βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου, Ερμιτάζ, Αγία Πετρούπολη 1999, σ. 485-486. Χρυσάνθος εκ Μαδύτων, *Θεωρητικόν Μεγα της Μουσικής*, Τεργέστη 1832, σ. XXXVII (σημ. γ'), XLVIII-XLIX (§75). Πατρινέλης, Χ.Γ., «Συμβολαί εις την ιστορίαν του Οικουμενικού Πατριαρχείου.

Α' Πρωτοψάλται, λαμπαδάριοι και δομειστικοί της Μεγάλης Εκκλησίας (1453-1821)», *Μνημύσονν 2* (1969) 76-78, 84, 88 [=Patrinelis, Chr., "Protopsaltai, Lampadarii, and Domestikoi of the Great Church during the post-Byzantine Period (1453-1821)", *Studies in Eastern Chant 3* (1973) 153-154, 161, 165]. Πολιτάρης, Γ.Μ., *Υμνογράφοι και μελωδοί...*, [Αθήνα 1980], σ. 58-63. Πολίτης, Α. - Πολίτη, Μαρίας, «Βιβλιογράφοι 17^{ου}-18^{ου} αιώνα. Συνοπτική καταγραφή», *Δελτίο του Ιστορικού και Παλαιογραφικού Αρχείου 6* (1988-1992) 485. Σοφιανός, Δ. Ζ., *Τα χειρόγραφα των Μετεώρων, τ. Γ', Τα χειρόγραφα της μονής αγίου Στεφάνου*, Αθήνα 1986. Στάθης, Γρ.Θ., *Τα χειρόγραφα βυζαντινής μουσικής. Άγιον Όρος, Α'*, Αθήνα 1975. Στάθης, Γρ.Θ., *Η δεκαπεντασύλλαβος ομνογραφία εν τη βυζαντινή μελοποιία και έκδοσις των κειμένων εις εν Κορυψ, Αθήνα 1977*. Χαλδαιάκης, Α.Γ., *Ο πολυέλεος στην βυζαντινή και μεταβυζαντινή μελοποιία*, Αθήνα 2003. Χατζηγιακουμής, Μ.Κ., *Μουσικά χειρόγραφα Τουρκοκρατίας (1453-1832), Α'*, Αθήνα 1975. Χατζηγιακουμής, Μ.Κ., *Χειρόγραφα εκκλησιαστικής μουσικής 1453-1820. Συμβολαί στην έρευνα του νέου ελληνισμού*, Αθήνα 1980. Χατζηγιακουμής, Μ.Κ., *Η εκκλησιαστική μουσική του ελληνισμού μετά την άλωση (1453-1820). Σχεδιάγραμμα ιστορίας*, Αθήνα 1999.

Ιωάννης Σιναΐτης, γνωστός και ως

Ιωάννης της Κλίμακος.

Ένας από τους σημαντικότερους ασκητικούς Πατέρες που έζησε τον 6^ο αι. και άγιος της Εκκλησίας. Πληροφορίες για τον βίο του αντλούνται κυρίως: α) από τις 3 διηγήσεις του Αναστασίου Σιναΐτη, ο οποίος μόνωσε στο Σινά την εποχή που ο Ιωάννης εχρημάτισε εκεί ηγούμενος, με τίτλο *Περί τοῦ ἄββᾶ Ἰωάννου ἡγουμένου τοῦ Σινᾶ ὄρους*, ἤγουν τοῦ τῆς Κλίμακος (PG 88:608-609), β) από τον βίο που συνέταξε ο Δανιήλ Ραϊθηνός και που προτάχθηκε των 30 Λόγων του περίφημου συγγράμματός του *Κλίμαξ* (PG 88:596-608), και γ) από αυτοβιογραφικές αναφορές που εντοπίζονται στο κείμενο της *Κλίμακος*.

Αναφορές στον άγιο Ιωάννη της Κλίμακος ανευρίσκουμε και στο «Τυπικόν τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας» (10^{ος} αι.), στο «Τυπικόν» του πατριαρχικού κώδικα 266 (10^{ος} αι.), στο «Ἀνώνυμον αὐτοκρατορικόν Μηνολόγιον» (10^{ος} αι.), στο «Μηνολόγιον τοῦ αὐτοκράτορος Βασιλείου Β'» (10^{ος} αι.), στο «Συναξάριον τῆς Ἐκκλησίας Κωνσταντινουπόλεως» (10^{ος} αι.), και στο «Ἐγκώμιον τοῦ Νικίτα Δαβίδ Παφλαγόνο» (910-912). Δεν υπάρχει ομοφωνία ως προς τον χρόνο γεννήσεως και κοιμήσεως του αγίου Ιωάννου. Οι Krumbacher, Bardenhewer, Τσάμης, Χρήστου και Σωτηρόπουλος προτείνουν τα έτη 525-595/600, οι Irmcher, Altaner-Stuiber, Kottler τα έτη 575/9-649/654, ενώ οι Camelot και Petit υποστηρίζουν ως χρόνο κοιμήσεως 670/680. Άγνωστος

παραμένει ο τόπος γεννήσεως και το οικογενειακό περιβάλλον του. Από τον Αναστάσιο Σιναΐτη (PG 88:609A), τον Δανιήλ Ραϊθινό (PG 88:597B) και τις αυτοβιογραφικές του μαρτυρίες (Κλίμαξ, PG 88:1020) συνάγουμε το συμπέρασμα ότι οι γονείς του ήσαν ευκατάστατοι και ότι έλαβε επιμελή μόρφωση από την παιδική του ηλικία.

Σε ηλικία 16 περίπου ετών μετέβη στην μονή του Σινά και τέθηκε υπό την πνευματική καθοδήγηση του αββά Μαρτυρίου, για να λάβει το μοναχικό σχήμα τέσσερα χρόνια αργότερα. Εκεί παρέμεινε για 19 χρόνια μέχρι την κοίμηση του γέροντά του και κατόπιν αποσύρθηκε σε ένα σπήλαιο στην τοποθεσία «Θολός», για να αφοσιωθεί στην άσκηση και την προσευχή. Στο σπήλαιο παρέμεινε επί 40 έτη. Ο βιογράφος του Δανιήλ Ραϊθού μνημονεύει την ύπαρξη υποτακτικού ονόματι Μωυσής (PG 88:601), τον οποίο, μάλιστα, έσωσε με την προσευχή του από την πώση ενός βράχου. Πολλοί τον επισκέπτονταν για πνευματικές συμβουλές και καθοδήγηση. Ο άγιος Ιωάννης ανταποκρινόταν σχεδόν πάντοτε στις εκλήσεις αυτές, με εξαίρεση μία περίοδο, κατά την οποία τήρησε απόλυτη σιωπή, επειδή κατηγορήθηκε από κάποιους φθονερούς ως «λάλος και φλύαρος» (PG 88:604-605). Σε προχωρημένη ηλικία, περίπου 75 ετών, κατόπιν πιέσεων των αδελφών της μονής της Αγίας Αικατερίνης. Κατά τον βιογράφο του την ημέρα της εγκαταστάσεώς του, φιλοξενουμένων και 600 επισκεπτών, αναφέρεται η παρουσία ανδρός «κονδοκούρευτου», ο οποίος επιστατούσε τους διακονητές. Μετά την αποχώρηση των ξένων οι αδελφοί της μονής αναζήτησαν τον ξένο, και τότε ο νέος ηγούμενος αποκάλυψε την ταυτότητα του επιστάτου, λέγοντας «έασατε αυτόν, ουδέν ξένον έποίησεν ό κύριος Μωυσής εις τόν τόπον διακονήσας» (PG 88:608). Ο Ιωάννης παρέμεινε στην ηγουμένη για μικρό χρονικό διάστημα. Σύμφωνα με την επιθυμία του, στην ηγουμένη τον διαδέχθηκε ο αδελφός του Γεώργιος. Η κοίμησή του ήταν ειρηνική και η μνήμη του εορτάζεται στις 30 Μαρτίου και τη Δ΄ Κυριακή των Νηστειών.

Συνέταξε το έργο *Κλίμαξ του Παραδείσου* κατόπιν παρακλήσεως του συνονόματου του ηγουμένου της Ραϊθού, ο οποίος, με επιστολή του, ζήτησε από τον Σιναΐτη πρωταθλήτη της ασκήσεως να τον πλη-

ροφορήσει για τους τρόπους της μοναχικής ασκήσεως. Ο Ιωάννης απέστειλε στον ηγούμενο Ραϊθού την *Κλίμακα* προτάσσοντας προσφωνητική επιστολή και επισυναπτοντας ένα παράρτημα αναφερόμενο στα καθήκοντα του ποιμένα με τον τίτλο *Λόγος προς Ποιμένα*. Ο τίτλος του έργου έχει ληφθεί από το όραμα του Ιακώβ (Γεν 28:12) και διαιρείται σε 30 Λόγους, αριθμός που υποδηλώνει την ηλικία της ωριμότητας του Ιησού, όταν άρχισε τη δημόσια δράση του: «Σπουδάσωμεν έως ου καταντήσωμεν εις την ένότητα πάντες τής πίστε-



Η κλίμαξ του Παραδείσου, μικρογραφία χρ., ολαβονική μπφ. της Κλίμακος του Ιωάννου (περ. 1560), MS 1753, The Shoyen Collection

ως και τής έπιγνώσεως του Θεού, εις άνδρα τέλειον εις μέτρον ηλικίας του πληρώματος του Χριστού, ός τριακοτάτης τή όρωμένη ηλικία βαπτισθείς, τόν τριακοστόν βαθμόν έν τή νοερή κλίμακι έκληρώσατο» (Κλίμαξ, PG 88:1161). Η *Κλίμακα*, από πλευράς περιεχομένου, προσφέρει συστηματική έκθεση των ιδανικών της μοναχικής ασκήσεως και πρακτική θεωρία της ασκητικής βιοτής. Στους 3 πρώτους Λόγους της *Κλίμακος* περιγράφεται το πρώτο στάδιο της μοναχικής ζωής, που είναι η αποταγή από τον κόσμο. Στους Λόγους 4-26 περιγράφεται ο αγώνας του μοναχού για την κατάκτηση των αρετών, όπως αυτή κατορθώνεται μέσω της ασκήσεως, του πολέμου κατά των παθών, της προσκίσεως των αρετών, ιδιαίτέρως δε της ταπεινώσεως, της υπακοής και της αδιαλείπτου προσευχής. Τα τελευταία κεφάλαια, Λόγοι 27-30, σκιαγραφούν τη χριστιανική τελειότητα και τις μορφές της. Η πνευματική πορεία του ασκητή είναι

σταδιακά ανεκτικική. Ο αγωνιζόμενος στο άθλημα της μοναχικής ασκήσεως ανέρχεται προοδευτικά σε ανώτερα επίπεδα πνευματικότητας, με ύψιστο αυτό της τελειώσεως. Δια της μεταβάσεως από τα χαμηλότερα στα υψηλότερα πνευματικά στάδια, όπως αυτή σκιαγραφείται στην ουρανόδρομο *Κλίμακα*, ο πιστός καταπολεμά σταδιακά τα επτά θανάσιμα αμαρτήματα, την αλαζονεία, τη φιλαργυρία, τον φθόνο, την πορνεία, τη λαιμαργία, την οργή και την οκνηρία. Η προτελευταίος βαθμίδα είναι η «θεομίμπος» απάθεια, ενώ στην κορυφή τοποθετείται το παύλειο τρίπτυχο των αρετών, η πίστη, η ελπίδα και η αγάπη. Η κορωνίδα των αρετών, η αγάπη, καθοδηγεί τον αναβαίνοντα προς την τελείωση και τον συνάπει με τον Χριστό. Η *Κλίμαξ* θεωρείται ως το πιο αντιπροσωπευτικό έργο της Ορθόδοξης ασκητικής γραμματείας. Η χειρόγραφη παράδοση της *Κλίμακος* αριθμεί περί τα 33 εικονογραφημένα χειρόγραφα, ενώ παράλληλα αναρίθμητα είναι τα μη εικονογραφημένα. Ίσως αυτός να είναι ο κύριος λόγος που ουδείς εκδότης μέχρι σήμερα κατόρθωσε να παρουσιάσει μία κριτική έκδοση, με ανάγνωση όλων των σωζομένων χειρογράφων. Στους μετέπειτα χριστιανικούς αιώνες η επιρροή της παρέμεινε αναλλοίωτη-



Η κλίμαξ του Παραδείσου, φορητή εικόνα (12ος αι.), μονή Αγίας Αικατερίνης Σινά

και πολυεπίπεδη. Τούτο καταδεικνύεται όχι μόνον από την πληθώρα των χρφ και τις επιδράσεις της σε όλα τα είδη της βυζαντινής γραμματείας αλλά και από τις τοιχογραφίες των μοναστηρίων, στα οποία αποτελεί ακόμη και στις μέρες μας προσφιλέα ανά-

γνωσμα. Έχει μεταφρασθεί σε όλες τις αρχαίες γλώσσες του χριστιανικού κόσμου και σε πολλές σύγχρονες. Η Ορθόδοξη παράδοση έχει τοποθετήσει τον Ιωάννη σε περίοπτη θέση μεταξύ των διδασκάλων της ασκητικής τελειώσεως. Προβάλλει την προσωπικότητά του σε ημέρες του εορταστικού κύκλου, κατά τις οποίες η Εκκλησία καλεί τους πιστούς σε επίταση των πνευματικών αγώνων τους.

Ός θεολόγος ο Ιωάννης είναι εύληπτος και πρακτικός, σταθερά επικεντρωμένος στη χριστιανική ηθική φιλοσοφία και την εφαρμογή της, μέσω της ακαταπαύστου πνευματικής εργασίας, στην οποία μετέχει ο όλος άνθρωπος, και το σώμα και η ψυχή. Ελάχιστα τον απασχολούν ζητήματα όπως η έκσταση, η μυστική εμπειρία του ακτίστου φωτός, ο θείος γνόφος και η θεωρία των όντων. Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει, η ψυχή, όταν θα κριθεί ενώπιον του Κυρίου της, δεν θα δώσει λόγο για το κατά πόσο θαυματούργησε, θεολόγησε ή απέκτησε θεωρία, αλλά για το κατά πόσον έζησε μέσα στο κατά Θεόν πένθος (Κλίμαξ, PG 88:816). Παρά το γεγονός ότι η *Κλίμαξ* είναι έργο που αφορά τον μοναχικό και όχι τον εγκόσμιο βίο μίας μεμονωμένης θρησκευτικής παραδόσεως, έχει αποκτήσει παγκόσμια αίγλη και το διαχρονικό αντίκτυπο της στην εξερεύνηση των «τοπιών» της πνευματικής ζωής πλέον μετράται σε πανανθρώπινη κλίμακα. Α.Γ.Α.

Βιβλιογραφία:

- CPG 7850-53. PG 88:631-1164. Martin, J., *The illustration of the Heavenly Ladder of John Climacus*, διδ. διατριβή, Princeton 1954. Hausherr, I., *La theologie du monachisme chez saint Jean Climaque. Theologie de la vie monastique*, Paris 1961, σ. 385-410. Σάκκου, Σ., *Περί Αναστασίον Σιναΐτών*, διδ. διατριβή, Θεσσαλονίκη 1964. Bogdanović, D., *Jovan Lestvichnik u vizantjskoj i staroj srpskoj knjizhevnosti* (Jean Climaque dans la littérature byzantine et la littérature serbe ancienne), Belgrade 1968. Völker, W., *Scala paradisi*, Wiesbaden 1968. Γιανναράς, Χ., Η μεταφυσική του σώματος. Σπουδή στον Ιωάννη της Κλίμακος, διδ. διατριβή, Αθήνα: Δωδώνη 1971. Couilleau, G., "Jean Climaque (saint)", *DSp* 8 (1974) 369-389. Πητσιλκα, Α., *Γένεσις και θεραπεία των παθών κατά την διδασκαλίαν του Αγίου Ιωάννου της Κλίμακος*, διδ. διατριβή, Λάρισα 1984. Mack, J., *Ascending the Heights: A Layman's Guide to the Ladder of Divine Ascent*, California 1990. Χρήστου, Π., *Ελληνική Πατρολογία*, Ε΄, Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος 1992. Φλωρόφσκυ, Γ., Οι Βυζαντινοί ασκητικοί και πνευματικοί πατέρες, μπφ. Π. Πάλλης, Θεσσαλονίκη: Πουρναράς 1992. *BBKL* 3 (1992) 442-443. Duffy, J., "Embellishing the Steps: Elements of Presentation and Style in The Heavenly Ladder of John Climacus", *DOP* 53 (1999) 1-17. Αυγουστίνης, Αδ., *Η ανθρώπινη επιθετικότητα. Ποιμαντική και ψυχολογική προσέγγιση στην Κλίμακα του αγίου*

Ιωάννου του Σιναΐτου, διδ. διατριβή, Αθήνα: Ακρίτας 1999. Σωτηρόπουλος, Χ., *Νηπτικοί και Πατέρες των Μέσων χρόνων*, Αθήνα 2000. Chrystavgis, J., *John Climacus, From the Egyptian desert to the Sinaite Mountain*, Ashgate, Great Britain 2004. Παπαδημητρίου, Ν., *Η «θεορρημιών» Κλίμαξ των βυζαντινών*, Αθήνα 2009. Αβδελά, Δ., *Δόγμα και πνευματικότητα στον άγιο Ιωάννη της Κλίμακος*, Θεσσαλονίκη 2012 (ΜΑ).

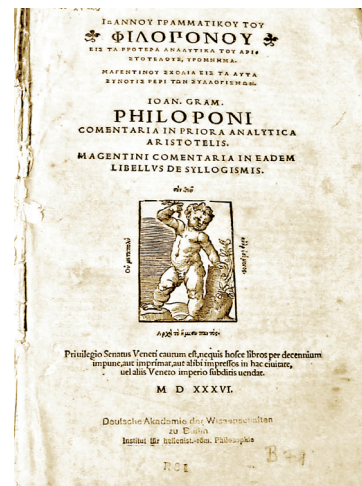
Ιωάννης Φιλόππος (490-570). Ο Ιωάννης Φιλόππος αποτελεί, όπως και ο άγνωστος συγγραφέας του *Corpus Areopagiticum*, κλασική περίπτωση εμβριθούς χριστιανού στοχαστή με νεοπλατωνική παιδεία, του οποίου η θεολογική διδασκαλία φέρει έντονα τα σημάδια της θύραθεν φιλοσοφικής επίδρασης. Ο χριστιανός Ιωάννης Φιλόππος γεννήθηκε και έδρασε στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου κατά το μεγαλύτερο μέρος του 6^{ου} αι. μ.Χ. Υπήρξε μαθητής του νεοπλατωνικού φιλοσόφου Αρμωνίου του Ερμείου και σύμφωνα με κάποιες μαρτυρίες ενός γραμματικού διδάσκαλου, του Ρωμανού. Ο Φιλόππος επιμελήθηκε μέρος του έργου του δασκάλου του, μελέτησε συστηματικά την πλούσια φιλοσοφική και εξηγητική γραμματεία της ύστερης αρχαιότητας και συνέγραψε αρχικά και ο ίδιος υπομνήματα σε αριστοτελικές πραγματείες. Η διαφοροποίηση του, ωστόσο, από την παραδοσιακή νεοπλατωνική ερμηνεία του Αριστοτέλη δεν άργησε να εκδηλωθεί. Στην αλλαγή αυτή συνετέλεσαν οι χριστιανικές του καταβολές. Αυτές φαίνεται να υπήρξαν το δομικό εκείνο στοιχείο, που απελευθέρωσε τη σκέψη του από μια «ελληνική ερμηνευτική παράδοση», η οποία αναγνώριζε στα πρόσωπα του Πλάτωνα και του Αριστοτέλη φιλοσοφικές «αυθεντίες» και έθετε μεταξύ άλλων το αίτημα της συμφωνίας των δύο φιλοσόφων. Το ελεύθερο αυτό πνεύμα, το οποίο απευθύνεται σ' αυτόν που στοχεύει πρωτίτως στην αλήθεια («τῷ γε πρὸς τὴν ἀληθειαν βλέποντι») μετουσιώθηκε σε μια ανοικτή κριτική των αριστοτελικών θεωριών, με τη δήλωση πως «ούτε έχει να φοβηθεί τίποτε ούτε πρόκειται να προκρίνει την παραδοχή του Αριστοτέλη από την αλήθεια» («μηδὲν αἰδεσθέντας, μηδὲ τῆς ἀληθείας τὸ τοῦ ἀνδρὸς ὑπειλημμένον ἐπιπροσθεν θέντος»). Πιο συγκεκριμένα, ο Ιωάννης απέρριψε την αριστοτελική θεωρία περί αιδιότιπος του κόσμου, την αμφιλεγόμενη άποψη του Σταγειρίτη φιλοσόφου σχετικά με τον τόπο ως πέρως δύο διαστά-

σεων και σχετικά με την ανυπαρξία του κενού, υποστηρίζοντας πως ο τόπος είναι ένα κενό διάστημα που καταλαμβάνεται από το σώμα του σύμπαντος κόσμου. Η κριτική στον Αριστοτέλη κορυφώνεται στο έργο του *Contra Aristotelem*, όπου ο Φιλόππος προχώρησε στην απόρριψη του αιθέρος, του αριστοτελικού πέμπτου στοιχείου, που ως μοναδικό συστατικό των ουράνιων σωμάτων εξηγεί την κυκλική κίνησή τους, και πρότεινε πολύ πριν από τον Κοπέρνικο ένα ενιαίο κοσμοειδωλό χωρίς διάκριση μεταξύ ουράνιας και υποσελήνιας σφαιράς. Η αμιγώς χριστιανική θεώρησή του περί κόσμου τον οδηγεί να αντικρούσει σθεναρά τις δοξασίες των νεοπλατωνικών, ιδιαίτερος δε του Πρόκλου περί αυτοτέλειας του κόσμου. Ο ισχυρισμός του φιλοσόφου, ότι η εν χρόνω δημιουργική ενέργεια του θεού θα ήρε το άναρχο αυτό, ανατρέπεται με το επιχείρημα ότι ο θεός είναι καθ' ἑξίν δημιουργός αιώνια, ενώ εν χρόνω δημιουργεί κατ' ἐνέργειαν, όπως ο αρχιτέκτων είναι δυνάμει δημιουργός και όταν ακόμα δεν κτίζει.

Το νεοπλατωνικό κοσμοειδωλό ανατρέπεται επίσης με την αντίληψη περί των ιδεών ως δημιουργικών θελημάτων του θεού και περί όντων ως προϊόντων της βούλησης και όχι της ουσίας του θεού. Τα δημιουργήματα είναι προϊόντα της βούλησης και όχι της ουσίας του θεού. Είναι εντελώς ξένα και αλλότρια της θείας ουσίας, γι' αυτό δεν είναι δυνατό να αποτελέσουν συμπλήρωμα της θεότητας. Ο θεός είναι τέλειος, ακόμη και αν δεν υπάρχει κανένα δημιούργημα. Είναι σε απόλυτο βαθμό αυτάρκης. Τα δημιουργήματα όχι μόνο δεν είναι αΐδια, αλλά ούτε προϋπάρχουσα ύλη δεν χρειάστηκαν για να εκτελεστούν ούτε προϋπάρχον ον για να προέλθουν. Η ύλη δεν είναι άναρχη, έχει μορφή και αυτά τα δύο στοιχεία, ύλη και μορφή είναι αδιάσπαστα συνδεδεμένα σε όλα τα κτιστά όντα.

Η πορεία αυτή αποδόμησης του νεοπλατωνικού και αριστοτελικού κοσμοειδωλού ολοκληρώθηκε σε μια (κατά τα μέχρι σήμερα δεδομένα) όψημ συγγραφή (557/60) του με τίτλο *Τῶν εἰς τὴν Μωσέως κοσμογονίαν ἐξηγητικῶν*. Εδώ ο Φιλόππος εκθέτει συνθετικά τη χριστιανική διδασκαλία περί δημιουργίας του κόσμου επί τη βάσει ενός υπομνήματος στην Εξαήμερο της Γένεσης. Χρη-

σιμοποιεί ευρέως το αντίστοιχο έργο του Μ. Βασιλείου, με τον οποίο εναρμονίζεται σε βασικά θέματα όπως: α) διάκριση του κόσμου σε νοητό και αισθητό, κτιστό και άκτιστο· β) τον σκοπό του μωσαϊκού κειμένου, ο οποίος δεν είναι άλλος από τη θεογνωσία· γ) τη λεγόμενη με σύγχρονους όρους φυσική απόδειξη για την ύπαρξη του θεού· δ) την εκ του μηδενός δημιουργία των όντων· ε) τη σύνθεση των υλικών στοιχείων του κόσμου· στ) την περί αγέλω διδασκαλία· ζ) τις εν γένει αν-



Εξώφυλλο από την έκδοση των σχολίων του Ιωάννη Φιλόππου στα Αναλυτικά πρότερα του Αριστοτέλους (Βενετία 1536)

θροπολογικές και λοιπές θεολογικές επισημάνσεις, χριστολογικού και τριαδολογικού χαρακτήρα, οι οποίες παρά το ότι δεν παραπέμπουν άμεσα στον Μ. Βασίλειο, εν τούτοις αποπνέουν τη διδασκαλία του.

Πέραν της θεώρησης του Φιλόππου περί κόσμου, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν και οι θεολογικές του άποψεις και δη αυτές που αφορούν χριστολογικά ζητήματα. Πιο συγκεκριμένα, ο Φιλόππος υπερασπίστηκε σθεναρά τη μονοφυσική αντίληψη ότι ο Χριστός έχει μία και όχι δύο (μία θεία και μία ανθρώπινη) φύσεις. Γι' αυτήν την τοποθέτηση ο Φιλόππος έκανε χρήση λογικών κατηγοριών, για να αποδείξει ότι στη διδασκαλία περί δύο φύσεων υφίσταται ένας αχρείαστος πολλαπλασιασμός ουσιών. Φρονούσε ότι «δύο φύσεις σωζούσας κατ' αριθμόν τὴν δυάδα μίαν ἀποτελέσαι ὑπόστασιν ἀδύνατον», εφόσον φύση και υπόσταση έχουν την αυτή έννοια. Δέχονταν έτσι μία μόνο φύση στον Χριστό (η υπόσταση) σεσαρκωμένη. Η ταύτι-

ση φύσης και υπόστασης («ἔστω τρεῖς φύσεις λέγειν ἡμᾶς ἐπὶ τῆς Τριάδος») επεκτεινόταν και στις άποψεις του περί Τριάδος με αποτέλεσμα να του προσοφθει η κατηγορία για τριθεισμό. Εξελάμβανε τα τρία πρόσωπα της Τριάδος ως τρεις ουσίες-υποστάσεις, ενώ η Τριάδα θεωρείτο ως ένας γενικός όρος, μια αφηρημένη έννοια, ήτοι κάτι το οποίο υπήρχε μόνο στο νου του ανθρώπου. Με βάση την αριστοτελική αντίληψη ότι κάθε άτομο κατέχει μία «μερική ουσία» και ότι δεν υπάρχει ουσία, η οποία να μην είναι συγχρόνως και υπόσταση, φρονούσε ότι στον θεό, εφόσον υπάρχουν τρεις υποστάσεις, υπάρχουν και τρεις μερικές ουσίες ή φύσεις· τα τρία Πρόσωπα της Τριάδος είναι «μερικοί ουσίαι ήτοι φύσεις ήγουν ὑποστάσεις».

Η ιδιαιτερία της διδασκαλίας του Φιλόππου σε χριστολογικά και τριαδολογικά θέματα, η οποία βρίσκεται πολύ κοντά στα όρια της αίρεσης, σημειώνεται τέλος και στο ζήτημα της ανάστασης των νεκρών. Στο έργο του *Περί Αναστάσεως* (574) ο Φιλόππος υποστηρίζει την άποψη ότι κατά την Ανάσταση θα λάβουμε εντελώς καινούργιο σώμα και όχι αυτό που είχαμε εν ζωή. Έτσι σ' αυτήν την περίπτωση, με δεδομένο ότι το καινούργιο αυτό σώμα θα είναι άθάνατο, ενώ οι άνθρωποι είναι εξ ορισμού θνητοί, δεν θα είμαστε πια άνθρωποι! Η αντίληψη αυτή περί της διαφοράς των ανισταμένων σωμάτων από τα εγκόσμια προκάλεσε την αντίδραση ακόμα και των ομοφρόνων του τριθειστών θεολόγων (του Κόνωνος, του Ευγενίου και του Θεωνά) και σπλητεύτηκε έντονα από τον ιερό Φώτιο (*Μυροβιβλος* 23).

Έργα. Τα συγγράμματα του Ιωάννη διακρίνονται σε διδακτικά και φιλοσοφικά σε απολογητικά και θεολογικά. Στα πρώτα συγκαταλέγονται τα εξής: *Υπόμνημα εἰς τὴν Ἀριθμητικὴν Νικομάχου τοῦ Γερασμοῦ, Περί χρήσεως τοῦ ἀστρολάβου, Περί σφυγμῶν καὶ πυρετῶν* καθώς και σειρά υπομνημάτων. Εκτός από τα υπομνήματα *Εἰς τὸν Φαίδωνα* και *Εἰς τὴν Εἰσαγωγὴν τοῦ Πορφυρίου* συντάξε μακρά σειρά υπομνημάτων σε φιλοσοφικά έργα του Αριστοτέλη: *Εἰς τὰς δέκα κατηγορίας, Εἰς τὰ Ἀναλυτικά πρότερα και ὕστερα, Εἰς τοὺς σοφιστικὸς ἐλέγχους, Εἰς τὸ περὶ Ψυχῆς, Εἰς τὰ φυσικά, Εἰς τὰ μετὰ τὰ φυσικά, Εἰς τὸ περὶ γενέσεως καὶ φθορᾶς, Εἰς τὰ Μετεωρολογικά.*